

UDK 028.6-021.64:811.163.42
37.091.3:811.163.111**Jelena Vignjević**Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
jelena.vignjevic@ufzg.hr**Bernardina Petrović**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
bernardina.petrovic@ffzg.hr**Nepoznati Šulek: naučitelj odhranjivanja i obučavatelj čitanja***Pregledni rad / review paper**Primljeno / received 5. 10. 2017. Prihvaćeno / accepted 12. 7. 2018.*

DOI: 10.21066/carcel.libri.8.1.1

Bogoslav Šulek poznat je ponajprije kao jezikoslovac, leksikograf i publicist. U njegovu se radu posebno ističe prinos znanstvenomu nazivlju na hrvatskom jeziku, pa ga se naziva utemeljiteljem hrvatskoga znanstvenoga nazivlja. Međutim, slabo je i nedostatno razmatran Šulekov prinos didaktici kao općoj teoriji školskoga poučavanja i učenja, a napose metodici početnoga čitanja na hrvatskom jeziku, o čem se raspravlja u ovom radu. Bogoslav je Šulek naime 1850. u Zagrebu tiskom Franje Župana objavio *Naputak za one, koji uče čitati i Malu čitanku za početnike*. U tima dvjema knjižicama, prvoj namijenjenoj učiteljima i roditeljima, a drugoj učenicima, Bogoslav Šulek predstavlja tadašnjoj hrvatskoj školskoj javnosti novu metodu podučavanja čitanja – „Lautir-Methode“ – po kojoj se čitanje uči tako da se izgovara i pamti glas slova, a ne njegov naziv. Šulekov metodički priručnik i čitanka u ovom su radu sagledani u kontekstu onodobne metodike početnoga čitanja na hrvatskom jeziku, čime se pokazala njihova uloga prekretnice u dotadašnjem načinu opismenjavanja.

Ključne riječi: Bogoslav Šulek, *Mala čitanka za početnike*, metodika početnoga čitanja, *Naputak za one, koji uče čitati*

Malo je poznato bavljenje Bogoslava Šuleka pedagogijom ili kako sam navodi „naukom odhranjivanja“. O tome svjedoči i bilješka o njemu u *Hrvatskoj enciklopediji*.¹

¹ Šulek, Bogoslav (Bohuslav), hrvatski polihistor, jezikoslovac, publicist i prirodoslovac slovačkog podrijetla (Sobotište, Slovačka, 20. IV. 1816 – Zagreb, 30. XI. 1895). U Požunu (Bratislavi) završio je 1837. pravni i teološki studij. Zbog naglušnosti nije se zareadio, 1838. došao u Brod, naučio hrvatski i ostao u Hrvatskoj te se uključio potpuno u njezin politički i kulturni život. Počeo raditi

Na pisanje o toj temi potaknulo ga je, piše u predgovoru *Naputka za one, koji uče čitati* (u daljnjem tekstu *Naputak*), stanje u onodobnom hrvatskom društvu: „Nauka odhranjivanja u obće slabo je jošte kod nas poznata, napose pako obučavanje u čitanju [...]“ (Šulek 1850a: 1).

Kad Šulek objavljuje *Naputak*, 1850. godine, već je prošlo sedamdesetak godina od utemeljenja organiziranoga pučkoga školovanja u svim krajevima pod habsburškom vlašću, u duhu prosvjetiteljskih ideja Marije Terezije, a prema prvomu zakonu koji je uredio državno školstvo i na hrvatskom prostoru – *Općem školskom redu* iz 1774. (Cuvaj 1910b). Ipak, navodi Šulek (1850a: 1): „[...] i ono malo školah koje imamo, tako polako napreduje.“ Mnogi su razlozi tomu, od materijalnih preko kulturoloških do političkih, a ponajviše, barem što se opismenjavanja na hrvatskom jeziku tiče, činjenica da je u većini škola u Hrvatskoj i Slavoniji nastavni jezik njemački, a u Dalmaciji talijanski. Naime, samo su župne ili općinske škole imale mogućnost poučavanja na narodnom jeziku, dok se u državnim školama poučavalo na njemačkom odnosno talijanskom (prema Cuvaj 1910b i Munjiza 2009). Tek se od 1830. uvode narodne elementarne škole (dvo godišnje, općinske) na hrvatskom jeziku, a stanje s jezikom poučavanja znatnije će se početi mijenjati tek nakon 1847., odnosno nakon što Hrvatski sabor izgleda hrvatski za službeni jezik u Hrvatskoj, čime hrvatski ulazi u javnu uporabu, pa i u školstvo. Osim politike, takvo je stanje s nastavnim jezikom odredio i nedostatak učitelja obrazovanih na hrvatskom jeziku i za podučavanje čitanja hrvatskim jezikom te nedostatak školskih priručnika pisanih hrvatskim jezikom.

1839. u Zagrebu u tiskari, nastavio kao novinar i urednik, a zatim kao znanstvenik. Priključio se preporoditeljima 1841. U Rostocku je 1867. obranio doktorsku tezu na latinskom jeziku o R. Boškoviću (objavljena iste godine u Zagrebu pod naslovom *M. R. J. Bošković, Disertatio inauguralis*). Od 1866. bio je član JAZU, a njezin tajnik od 1874. do smrti. – Šulek je svojim djelom i golemom aktivnošću ostvario mnoge ideje narodnih preporoditelja o napretku kulture, znanosti i gospodarstva. Gotovo nema područja u kojem nije djelovao. Objavio je više od 200 naslova najraznovrsnije tematike. Bio je urednik najprestižnijih novina i časopisa (*Danice* 1843–46., *Novina Horvatskih, Slavonskih i Dalmatinskih* 1846–48., *Slavenskoga juga* 1849–50., *Pozora* 1865–66), utemeljitelj hrvatske publicistike. Njegov politički spis *Šta naměravaju Iliri* (1844) programska je osnova narodnoga preporoda među Južnim Slavenima. Nenadmašan je njegov prinos hrvatskomu znanstvenomu nazivlju: botaničkomu (*Prirodopis za niže realne gimnazije*, 1856; *Biljarstvo za više gimnazije, I–II*, 1856–59), fizikalnomu (*Prirodni zakonik za svakoga iliti popularna fizika: I. Silarstvo*, 1873; *II. Vesarstvo*, 1875; *III. Svjetlarstvo*, 1876), kemijskomu (*Lučba za svakoga ili popularna kemija*, 1881), glazbenomu (*Postanak i narav glasbe*, 1875) te šumarskomu (*Korist i gojenje šumah, osobito u trojednoj kraljevini*, 1866; knjiga napisana na molbu zemaljske vlade, radi populariziranja pošumljavanja a nakon velikih sječa koje su opustošile šume u Hrvatskoj). Uspješno je preveo s madžarskoga 12 vojnih knjižica (pravilnik, vježbovnik, naredbenik) te time stvorio hrvatsko vojno nazivlje. Značajno mjesto zauzimaju pravni tekstovi: *Nāše pravice. Izbor zakonah, poveljah i spisah znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202–1868.* (1868), *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.* (1883). Jezikoslovne rasprave *O dvoglascu ie* (1854), *Zašto izostavljamo e pred r-om u riečih n. p. krv?* (1854) i *Obrana ahavca* (1864) imale su utjecaj na tadašnju pravopisnu normu. Njegov prijedlog da se dugi jat treba pisati dvoslovom ie, a kratki dvoslovom je (liepo mjesto) jedno je od glavnih obilježja hrvatske pravopisne tradicije. Šulek je u prvom redu velik leksikograf (*Němačko-hrvatski rěčnik, I–II*, 1860; *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, I–II*, 1874–75; *Jugoslavenski imenik bilja*, 1879). Stotine njegovih riječi i danas se upotrebljavaju. Među njima su najčešći slavenizmi (bohemizmi, slovakizmi), internacionalizmi i njegove novotvorenice.

Državna naobrazba učitelja, presudna za razvoj školstva, u Hrvatskoj se tek ustavljuje sredinom 19. stoljeća: 1847. donesena je odluka za osnutak dvogodišnje (muške) učiteljske škole u Zagrebu, koja je kao muška *Učiteljna učionica zagrebačka* započela s radom 16. studenoga 1849. (prema Cuvaj 1910b). U *Naputku* se Šulek (1850a: 9) na to osvrće riječima:

Nu tko želi biti vješt i sposoban učitelj, treba da se i sam uči i da si potrebitu nauku pribavi. Kod nas to do sada nije bilo ni moguće, jer nismo imali škole za učitelje [...]. Sada već imamo doduše u Zagrebu takvu školu za učitelje, ili tako zvano učiteljište (praeparandiu), u kojem će se mladići za zvanje učitelja pripravljati [...]

U tim okolnostima školstva, podučavanje početnoga čitanja na hrvatskom jeziku ne događa se sustavno, pa ne čudi da je prema popisu iz 1869. kod nas pismenih muškaraca 23,19%, a žena tek 11,09% (prema Franković i sur. 1958).

Opismenjavanje u onodobnim školama metodički je oslonjeno na dugu tradiciju kršćanskoga opismenjavanja, tiskom zabilježenu od najstarije poznate hrvatske glagoljske početnice iz 1527. i prisutnu u svim bukvarima, psaltirima, azbukividnjacima, abecedarima, ABC knjižicama, knjižicama slovoznanja, imen knjižicama, šlabikarima, jednom riječju – početnicama. Bez obzira na to radilo se o početnom podučavanju čitanja glagoljice, ćirilice ili latinice, metoda je bila ista – sricanje slova. Kako pokazuje Šulekov *Naputak*, tom će se metodom sve do polovice 19. stoljeća podučavati čitanje.

Osim što opisuje i metodički razrađuje nov način početnoga čitanja na hrvatskom jeziku, uspoređujući ga s dotad zastupljenim načinom, Šulek se u *Naputku* osvrće i na sam fenomen pismenosti, ali i institucijskoga okvira u kojem se ona provodi, odnosno škole. Tako u *Naputku* Šulek donosi nov metodički koncept početnoga čitanja, ali i svoj didaktički i pedagoški koncept. Može se stoga reći da Šulekov *Naputak* nije samo naputak za početno čitanje, već i naputak za školovanje, obrazovanje i odgoj.

Opis *Naputka* za one, koji uče čitati i Male čitanke za početnike

Naputak prati *Malu čitanku za početnike* (u daljnjem tekstu *Čitanka*).² Knjižice su dva zajedno uvezana, ali i zasebna djela. *Naputak* je otisnut na 40 stranica numeriranih arapskim brojkama. Započinje „Predgovorom“, a od 4. do 14. stranice nenaslovljeni je tekst o obrazovanju, školstvu, uvjetima za dobro školstvo i uvjetima za uspješno učenje čitanja. Od 15. do 40. stranice pod naslovom „Kako treba učiti čitati.“ sadržan je detaljan opis načina podučavanja, namijenjen učiteljima. Time *Naputak* ostvaruje ulogu, današnjom metodičkom terminologijom rečeno, metodičkoga priručnika za nastavnike. *Naputak* prati udžbeničke jedinice u *Čitanki* – „zadaće“ od 1. do 16.

Čitanka ima arapskim brojkama numerirane 63 stranice. Izišla je i kao posebna knjiga (prema Cuvaj 1910a: 419). Udžbeničke jedinice nižu se od 1. do 39. Prvih deset jedinica ispod brojki kojima su naslovljene ima različitim znakovima prikazanu količinu koju ta brojka označuje (npr. 10 § § § § § § § § § §). Prvih 15 jedinica pod brojkom kojom su naslovljene ima većom veličinom slova otisnuto slovo/slova koja

² Faksimil *Čitanke* objavljujemo u rubrici *Baština* ovoga broja časopisa *Libri & Liberi*.

se u toj udžbeničkoj jedinici uče. Sve do 31. jedinice koriste se samo mala tiskana slova, a 32. udžbenička jedinica sadrži abecedni slijed hrvatskih latiničnih slova u dva reda – velikih i malih te su na kraju niza u zagradama slova Q q, X x, W w, Y y. Od 38. udžbeničke jedinice rabe se i velika tiskana slova, početnica prerasta u čitanku, tekstovi su sve dulji, a obimom najveća 39. jedinica sadrži molitve („Jutarnja“ i „Večernja“), poslovice, zagonetke, pjesme, pripovijetke. Zadnja je udžbenička jedinica o mjerenju vremena – sati (arapske i rimske brojke za označavanje), dani (nazivi dana), mjeseci (nazivi mjeseci), godina. Na kraju *Čitanke* je „Gradjanska ćirilica mala i velika.“ (azbučni niz malih i velikih ćiriličnih slova s latiničnom transkripcijom) te tri basne ćirilicom otisnute.

Sadržaj *Čitanke* odgovara onodobnoj praksi poučavanja u kojoj je opismenjavanje značilo ovladavanje pismom u čitanju i pisanju slova i brojki, u računanju, u gledanju na sat te u razumijevanju diobe vremena od sata do godine.

Jasna je autorova namjera po kojoj su ove dvije knjižice jedna cjelina, *Naputak* je namijenjen učiteljima, a *Čitanka* učenicima, početnicima u čitanju.

Okolnosti nastanka *Naputka za one, koji uče čitati* i *Male čitanke za početnike*

U Europi prve polovice 19. stoljeća sve je izraženije buđenje nacionalnih identiteta. Habsburška Monarhija sve teže održava centralizam, najviše zbog pritiska mađarskoga nacionalizma koji je nastojao Ugarsku pretvoriti u Mađarsku i latinski jezik zamijeniti mađarskim kao jedinim službenim jezikom. Tako je i hrvatski nacionalni prostor, Banska Hrvatska, pritisnut jakom mađarizacijom. Opiru se tomu sve jači Ilirci kojima se pridružio i Bogoslav Šulek te svojom političkom publicističkom aktivnošću i te kako aktivno sudjelovao u javnom životu. Ukazivao je na potrebu otpora svih naroda Ugarske, pa i Hrvata, rastućoj mađarizaciji. Prosvjećivanje naroda i podizanje škola vidio je kao najbolji način otpora mađarizaciji i kao način izgradnje nacionalnoga identiteta (Markus 2006).

Naputak za one, koji uče čitati i *Malu čitanku za početnike* Bogoslav Šulek objavio je 1850. godine. U Predgovoru *Naputku* piše (Šulek 1850a: 1): „[...] počeo sam već prije više godina oko ove knjige raditi, sada pako, dobivši vremena, dovršio sam dëlce i nakanio se izdati ga na svëtlo.“ Vremena je Šulek dobio jer je politički režim u Habsburškoj Monarhiji, uveden nakon sloma revolucije 1848./49., prekinuo Šulekovu političku publicističku djelatnost. Zabranjen je izlazak *Slavenskoga juga*, kojemu je Šulek bio urednik i koji je zastupao autonomiju hrvatskoga naroda na temelju federalizacije Monarhije (Gostl 1996: 23). Iste su 1850. godine zabranjene i *Jugoslavenske novine* u kojima je Šulek bio glavni urednik. Tako se Bogoslav Šulek, onemogućen u publicističkoj, priklonio prosvjetnoj djelatnosti. No ne samo stoga već i, kako primjećuje Ivan Martinčić (1989: 17), zato što je uvjerenje o obrazovanju kao putu prosvjetljenja čovjeka i zajednice vrhovno načelo svega Šulekova pisanja. U predgovoru *Naputku* Šulek (1850a: 4) piše: „Svakoga pravoga slavenskoga rodoljuba poglavita je dužnost obrazovati narod; bez ovoga ni kud ni kamo.“ Upravo to –

obrazovanje naroda – Šulek ističe kao cilj svoga osobnoga djelovanja pa predgovor završava riječima: „Ako sam ovim dëlcem ogromni taj posao ikoliko podpomogao – trud mi je dovoljno nagradjen“ (Šulek 1850a: 4).

Naputak i Mala čitanka u kontekstu onodobne pedagoške i didaktičke misli

„Odhranjivanje“ je pojam kojim Šulek označava područje svoga djelovanja kad piše o obrazovanju djece, posebno u početnom čitanju i pisanju. Danas se podučavanje početnoga čitanja i pisanja na hrvatskom jeziku svrstava u područje metodike nastavnoga predmeta Hrvatski jezik (više o odnosu pedagogije i metodike u Bežen 2008). No, u *Naputku* Šulek zahvaća područje znatno šire od današnjega razumijevanja metodike kao „znanosti o poučavanju nastavnoga predmeta“ (Bežen 2008). Šulek se u *Naputku* osvrće na način školskoga poučavanja uopće, dakle na didaktiku kao teoriju nastave uopće (Bežen 2008: 65), ali i na odgoj djece u širem smislu, dakle na pedagogiju kao znanost o odgoju i obrazovanju. Pojam „odhranjivanje“ on razumijeva kao odgoj pa možemo „nauku odhranjivanja“ kojom započinje Predgovor *Naputku*, razumjeti kao pedagogiju, a „odhranjivanje“ kao pedagoški rad. Šulek (1850a: 14) napominje da se i sam „jednoč također bavio odhranjivanjem dëce.“ To je bilo 1837. kada je nakon završenoga filozofsko-pravnoga i teološkoga studija pomagao bolesnomu ocu obavljajući svećeničke, pa i učiteljske poslove (prema Martinčić 1989: 16).

Šulekovo poimanje obrazovanja i odgoja utemeljeno je na kršćanskom duhu i liberalnim idejama europskoga 19. stoljeća. Kao liberal on podupire narodno prosvjećivanje, posebno prosvjećivanje seljaka, te rast građanskoga društva i njegovih institucija – institucija vlasti, kulturnih institucija, školskih ustanova i sl. Tako je za Bogoslava Šuleka obrazovanje djelatnost prosvjećivanja naroda, oplemenjivanja čovjekova uma i srca te zalog boljega života. Šulek (1850a: 5) svoje stavove ovako tumači:

U staro vrëme znalo je vërlo malo ljudih čitat i pisati [...] a narod je čamio u gluposti i neznanstvu: pa glupi narod nemože nikada uživati prave srëće i slobode, jer je ni nepoznaje [...]. Nu malo po malo počele su jasne zrake sunca nauke sve dublje prodirati [...]. Tako se je svëtlo nauka sve bolje širio, a carstvo neznanstva sve je dublje propadalo. Time su ljudi očevidno postajali pametniji, bolji, bogatiji, jednom rečju srećniji. Najposlë je do toga došlo, da su počeli i prosti seljaci knjigu učiti, jer su mudri kraljevi uvidëli, da je laglje upravljati narodom razumnim, nego glupim, i da je ona zemlja najsilnija i najbogatija, u kojoj ima najviše pametnih ljudih. Zato su ovakvi mudri vladaoci gledali, da se u svakom selu škola zavede, i sada ima već zemaljah, gđë mal da ne svaki seljak znade čitat i pisati. Kolika to srëća za ovakve ljude!

Šulek se zalaže za obrazovanje dostupno svima i obrazovanje za sve. On iznosi žaljenje što se ne provodi takva ideja (Šulek 1850a: 7–8): „[...] zato je već prije nekoliko godina izišla mudra zapovëd, da mora svaki otac dëcu svoju u školu pošiljati; nu zapovëd ova ostala je žalibože ponajviše samo na papiru.“ Zato se Šulek (1850a: 8) obraća i roditeljima:

Pustite ju (djecu, op. a.) vi samo u školu, da štogod nauči, da si pamet i sárce oplemeni: a ona će vam onda još većju korist doněti, još bolju pomoć dati. Děte, koje se u školi kako valja uvěštilo, bit će pokornije i poslušnije, ljubit će trud i posao, štovat će otca i majku, běžat će od pijanstva i lěnosti, poboljšat će vam gospodarstvo.

U kontekstu obrazovne tradicije na koju se nadovezuje, Šulekova misao o obrazovanju počiva na obrazovnim konceptima koji čine temelje europskoga obrazovanja, od pedagoških misli rimskoga retoričara Kvintilijana (oko 35. – oko 96.) preko Jana Amosa Komenskoga (1592. – 1670.) do Johanna Heinricha Pestalozzija (1746. – 1827.). Od Kvintilijana (prema Kvintilijan 1985) Šulek nasljeđuje ideju školovanja kao odgoja i obrazovanja s nakanom formiranja čestita, plemenita i skladna čovjeka opremljena intelektualnima i moralnima vrijednostima. Kao i Kvintilijan i Šulek pridaje iznimnu važnost upravo početnoj, osnovnoj, nastavi na putu do takva čovjeka. Birajući sadržaje koje će učenici na početku obrazovanja čitati i na kojima će učiti o moralu i čestitu životu, Šulek slijedi Kvintilijanovu preporuku da to budu mudre izreke: „mudrih izreka sjećamo se i u starosti, jer ono što nam se utisne u pamet dok je još neoblikovana, dopriniće izgradnji karaktera“ (Kvintilijan 1985: 51) pa njegova *Čitanka* obiluje mudrim izrekama.

Jana Amosa Komenskoga – protestantskoga biskupa, pedagoga, znanstvenika, pisca – čija je *Velika didaktika* (*Didactica magna*, 1657.) bila u ono doba temelj pedagoškoga mišljenja – Šulek je nedvojbeno poznavao i uvažavao. Šulek temelji svoj nastavni koncept na načelima zornosti i postupnosti koje je Komenski (prema Komenski 1900) u *Velikoj didaktici* postavio za osnovna načela nastave, a dalje ih je razrađivao Johann Heinrich Pestalozzi, švicarski pedagog i reformator obrazovanja. Pestalozzi posebno razrađuje načelo zornosti smatrajući (prema Zaninović 1988) da spoznaja započinje s osjetnim doživljajem i dijete će lakše spoznati neku apstraktnu pojavu doživi li je sa što više osjetila. Tako i Šulek – predstavljajući novu metodu poučavanja početnoga pisanja, ali i govoreći o poučavanju općenito, naglašava važnost načela zornosti (Šulek 1850a: 16–17):

Ovo je tako zvano nazorno obučavanje (*Anschauungs-Unterricht*), to jest, štogod děca uče, to trěba da mogu viděti i zrěti. To je sasvime naravski put i zato su ga se svi pametni učitelji poprimili. [...] Děte nauči najlaglje ono, što mu dira u osěčala (*Sinnesorgane*), u sluh, vid, žmak itd. [...] Na ovo trěba osobito paziti kod děce i onda, kad ju učimo čitati: trěba joj staviti pismena pred oči i uši. Ovo je temelj ovoga moga napatka ili methode.

Šulek uza zorno poučavanje ističe i važnost postupnoga poučavanja:

1. načelom od poznatoga prema nepoznatomu (Šulek 1850a: 17–18):

Nu ovo nije samo kod děteta, nego i kod razborita već čověka: i mi svi najlaglje razuměmo i dokućujemo koji predmet, kada nam se pred oči i uši stavi, ili barem kad nam se prispodobu s kojom poznatom stvarju. [...] ja sam dakle nastojao [...] da glas svake litere prispodobim s kakvim glasom dětetu već poznatim, i da sliku svakoga pismena takodjer prispodobim s poznatom mu stvarju. Tako n. p. *c* glasi onako kao cvrčanje cvěřka: *c-c-c-c*; a izgleda onako kao čarv. Ja prispodobljam sliku ili figuru

pismena s kakvom poznatom stvarju, koja se s istom literom počimlje; n. p. figura pismena *c* prispodablja se s takvom stvarju, koja je spodobna istoj literi *c* (naime *càrv*) i koje se ime počimlje s pismenom *c* to jest: *càrv*.

2. načelom od lakšega prema težemu (Šulek 1850a: 10):

Dobra čitanka treba da [...] naprèduje od lakoga k težjemu, jer je to put naravski. [...] Naše čitanke i abecedari neuče abecedu naravnim načinom, nestupaju od lagljeja k težjemu, već priobčuju abecedu navadnim, nu slučajnim, za učenje nespretnim redom, naime: *a, b, c, č, d* itd. Pa svaki će razboriti čovèk priznati, da se dète laglje može naučiti *u*, koji ovdè stoji na koncu, nego *b*, koji je taki na početku.

U *Naputku* Šulek često predloženi put poučavanja argumentira putem prirode („naravskim putem“), kao i Komenski kojemu je priroda uzor i model svakoga poučavanja te, na koncu, kao i Kvintilijan (1985: 26) koji u poučavanju savjetuje: „Upravimo svoje poglede na prirodu i nju slijedimo!“ (*Naturam intueamur, hanc sequamur!*)

U skladu s Pestalozzijem (prema Zaninović 1988: 158), koji naglašava da u metodici materinskoga jezika treba polaziti od dječjega govora i da ga treba razvijati, i Šulek ističe važnost razvijena govora u djece (Šulek 1850a: 15–16):

Ako mu (učitelju, op. a.) pako roditelji dovedu u školu sasvime zapuštenu dècu [...]. Ovakva dèca ponajviše neznaju ni čestito hoditi, sèdèti i govoriti [...]. Nijedno dète neće moći naučit čitati, ako ne zna govoriti, trèba dakle što više obogatiti njegovu pamet [...]. Tako n. pr. neka se s njim učitelj razgovara o kući, šta se sve u kući nalazi, kako se te stvari zovu, čemu su, tko jih je napravio; zatim neka prodje na opravu, na česti tèla čovèčjega, na vàrt (bašču) itd.

Šulek (1850a: 9–10) nasljeduje onodobnu pedagošku misao i u isticanju važnosti dobra i sposobna učitelja:

Ako hoćemo da škola postigne svoj cilj, trèba pàrvo da dobije sposobna i vèšta učitelja, koji se je dao na taj posao ne od nevolje, nego iz ljubavi prema stališu učiteljskomu. Mnogi se doduše stide ovoga stališa, nu nije valjda daleko vrème, kad će biti ovaj stališ pèrvi u zemlji, kad će se učitelji smatrati kao najveći dobrotvori naroda; jer istinu govoreć, od njih zavisi više srèća zemlje nego od poglavarah i zakonah. [...] Vèština i prikladnost učitelja pàrvi je dakle uvèt i potreba, ako želimo da nam naše pučke škole procvate [...].

I napokon, Šulek nasljeduje velike didaktičare i u isticanju važnosti čitanke kao osnovnoga nastavnoga sredstva koje služi opismenjavanju i stoji na početku školovanja: „[...] a drugi je uvèt dobra Čitanka ili Abecedar. Ni najvèštiji težak neće moći s dèrvenom ili tupom motikom kopati; ni najpametniji učitelj neće iz hàrdjave knjige bàrzo naučiti dècu štiti“ (Šulek 1850a: 10).

Šulekov metodički rad u kontekstu onodobne hrvatske prakse školskoga poučavanja

Pedagoške i didaktičke ideje Bogoslava Šuleka postaju jasne i otkrivaju svoj potpuni smisao tek postavljene u kontekst obrazovne stvarnosti hrvatskoga prostora

i vremena u kojem su pisane, kao i u kontekst onodobne obuke u čitanju hrvatskoga jezika. Šulekova (1850a: 1) zamjerka da je: „nauka odhranjivanja u obće slabo jošte kod nas poznata [...]“ posve je razumljiva jer unatoč tomu što praksu organiziranoga školovanja na hrvatskom prostoru možemo pratiti još od 9. stoljeća, tj. od početka prisutnosti benediktinaca među Hrvatima (Cuvaj 1910a; Munjiza 2009), razvoj pedagoške teorije možemo pratiti tek od polovice 19. stoljeća. Istina, u dugu periodu kršćanskoga poučavanja nastale su i vrijedne misli o odgoju, koje su pisali Petar Pavao Vergerije (1370. – 1444.), Marko Marulić (1450. – 1524.), Matija Vlačić Ilirik (1520. – 1575.), Franjo Petrić (1529. – 1597.), Nikola Gučetić (1549. – 1610.) i one čine najstariju podlogu za hrvatsku pedagošku misao (prema Lukaš i Munjiza 2010). No, puno će još vremena proći do cjelovitoga i sustavnoga promišljanja odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. Onima koji su se u hrvatskim školama bavili odgojem i obrazovanjem dostupna su bila djela europskih pedagoga i didaktičara u izvornicima. Uz već spomenute, na čitavom je području Monarhije bio uvažavan metodički priručnik za učitelje – *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k. k. Erbländern* – čiji je autor slovački pedagog Ignaz Johann von Felbiger (1724. – 1788.). To je djelo, prvi put objavljeno 1774. te poslije višekratno objavljivano u prerađenim ili skraćenim izdanjima uglavnom bez oznake autora, bilo izvor pedagoškoga znanja i za hrvatske učitelje sve do sredine 19. stoljeća (prema Franković i sur. 1958: 60). Naime, postojao je prijevod toga djela na hrvatski, nazvan *Methodus*, i njime su se služili učitelji sve do objavljivanja knjige *Znanost odhranjivanja za porabu učiteljskih sēmeništah*. Ta je knjiga tiskana u Budimu 1849. (prema Cuvaj 1910b) za potrebe obrazovanja učitelja Učiteljne učionice zagrebačke koja je 1849. započela s radom. Knjiga je prevedena s mađarskoga, a donosi: „temeljnu znanost odhranjivanja (*pedagogia fundamentalis*)“, „kućevno odhranjivanje u obće“ i „školsko odhranjivanje u obće.“ Potom se opisuju tri područja odgoja: „tjelesno odhranjivanje“, „duševno odhranjivanje“ te „čudoredno odhranjivanje.“ Na kraju je poglavlje o samoodgoju ili „izobražavanju samoga sebe.“ Iste su 1849. u Budimu otisnute još dvije knjige pedagoškoga sadržaja, također prevedene s mađarskoga: *Posebna znanost podučavanja, ili naputak k uspěšnom predavanju pojedinih naukah (Didactica specialis)* i *Obćenita znanost podučavanja (Didactica generalis)* (prema Cuvaj 1910b: 418).

Šulek sam navodi da piše *Naputak* upravo da bi popunio prazninu u pedagoškoj literaturi na hrvatskom jeziku, posebno za one učitelje koji su već u nastavnoj praksi i ne mogu se vratiti na preparandiju (Šulek 1850a: 9–10):

Sada već imamo doduše u Zagrebu takvu školu za učitelje, ili tako zvano učiteljište (praeparandiu), u kojem će se mladići za zvanje učitelja pripravljati i učiti kako jim valja s đecom baratati (postupati), kako u čitanju i pisanju, u računstvu i drugih naukah obučavati: ali šta da čine sadašnji učitelji, koji se nemogu više u školu ovu povratiti? – Ova knjižica olakšat će jim podobro njihov mučni posao, ako se po njoj povedu.

Jesu li knjige objavljene u Budimu 1849. bile Šuleku pri ruci, nije poznato. No po mnogim podudarnostima moguće je zaključiti da je Šulek svoje misli o pedagogiji i općoj didaktici temeljio na istim izvorima na kojima se temelje i pedagoški priručnici

iz Budima. Za ilustraciju mogu poslužiti njegove misli o nužnosti dobra odnosa učitelja prema učenicima (Šulek 1850a: 15):

Děca, koja pàrvi put u školu dolaze, il su posve smutjena, te vide u učitelju samo čověka, koji ima pravo kaštigovat jih, zato ga se plaše i neusude se pogledati mu u oči, a kamo li s njim govoriti. U ovom slučaju mora učitelj ponajprije da si njihovu ljubav pribavi. Ovo će postići, ako se bude s njimi razgovarao, šalio i koješta zabavnoga jim pokazivao i pripovědao, dok jim ovako dokaže, da škola i učitelj nisu baš onako odurne stvari, kao što mnoga děca misle. Děca, ako se bude s njimi dobro baratalo, sprijateljiti će se na skorom s prijatnim učiteljem, te će jim škola omiliti, a oni će ju s radostju polaziti.

To je gotovo podudarno s mislima iz *Znanosti odhranjivanja za porabu učiteljskih sěmeništah* (1849: 72–73):

Děca većinom, prie nego će u školu poći, boje se škole i mërze ju kao kakvo město od mučenja. [...] Uspěh kako odhranjivanja tako i podučavanja mnogo visi od toga, ako učitelj s děcom, koja počinju u školu hoditi, znade postupat tako da děca uvide, da je škola posve drugćie město, nego što su ona odprie mislila. [...] Pervi dani neka prodju u raznih razgovorih o poznatih predmetih, koji su dětetu ugodni. [...] Za razumnoga učitelja važna je stvar, da steče ljubav i pověrenje svojih pitomacah.

No metodiku čitanja opisanu u priručniku *Posebna znanost podučavanja, ili naputak k uspěšnom predavanju pojedinih naukah (Didactica specialis)* (1849) Šulek odbacuje i donosi pred hrvatske učitelje nov naćin obuke u ćitanju.

Šulekov metodićki rad u kontekstu onodobne metodike poćetnoga ćitanja

Šulekovim knjižicama za poćetno ćitanje prethodi duga praksa podučavanja ćitanja, od najstarije hrvatske poćetnice iz 1526. pa do niza poćetnica u prvoj polovici 19. stoljeća. Tijekom vremena mijenjali su se tekstovi koje se ćitalo, no ne i naćin ućenja ćitanja. Poćetnice koje su služile za podučavanje ćitanja u vjerskim školama podučavale su ćitanje na vjerskim tekstovima, pa su istovremeno bile i mali katekizmi. Poćetnice koje nastaju u 18. i 19. stoljeću za potrebe državnoga školstva donose tekstove općih moralnih načela i sadržaja bliskih djeci – o svakodnevicu, hrani, dijelovima tijela, djeci, braći, prijateljima, roditeljima, životinjama, biljkama... Prva je takva (prema Cuvaj 1910b) poćetnica za hrvatski jezik objavljena 1779. u Budimu – *ABC knisicza za potrebnost narodnih skol.* Ta je poćetnica kajkavski prijevod njemaćke poćetnice službeno propisane za upotrebu u pućkim školama u Ugarskoj i Hrvatskoj za cara Josipa II. – *ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Nazionalschulen in dem Königreiche Ungarn.* Ista je njemaćka poćetnica 1783. otisnuta, takoćer u Budimu, u štokavskom prijevodu – *ABC iliti knjixica slóvoznánja za potribu národnih ucšiónicah u Kraljestvu Slavonie* i koristila se u Slavoniji od 1779. do 1851.

Osim te latinićne poćetnice, koja je doživjela niz izdanja, do Šulekove su poćetnice u školama bile prisutne i brojne druge knjižice za poćetno ćitanje hrvatskoga latinicom. Npr. (prema Cuvaj 1910b) na hrvatskom prostoru još su se koristile: *Imen*

knjısica za haszen ladanzkih uchlilnic Horvatzkoga Orszaga, Knjixica slovoznanja za potrebu narodnih ucionicah u C. K. Slavonsko Srimskoj kraini, Chtenya kniga od pravotvornozti za potrebuvaranye narodnih shkol Vugerzkoga y Horvatzkoga Kralyeztva. U prostoru Vojne krajine koristili su se: *Abecedar za dčcu, sastavljen po Imbri Antoliću i Abecedar za potrebu narodnih učionica u Hérvatskoj i Slavonii a napose za Vojničku krajinu.* Za Primorje i Dalmaciju u Trstu je objavljivana *Imeno-knjixica za seoske učionice*, a u Zadru *Knjixica imenah za seoske učionice po cesaro-kraljskim derxavama* (prema Cuvaj 1910b). Sve su te početnice započinjale obuku čitanja predstavljanjem abecednoga slijeda latiničnih slova, najprije samoglasnika potom suglasnika, i svih kombinacija suglasnika sa samoglasnicima. Nakon toga su vježbe čitanja koje se postupno usložnjuju – od čitanja jednosložnih riječi, dvosložnih riječi, višesložnih riječi, skupova riječi, rečenica do teksta. Na te se početnice referira Bogoslav Šulek (1850a: 13) kad piše da: „naprėduje kod nas čitanje račjim korakom, a dčca dārktju kad samo čuju da moraju učiti štiti.“

Onodobno učenje čitanja, od pomisli na koje djeca dršču, poznato je kao sricanje slova, šlabikovanje ili šlabekovanje,³ odnosno (u Šulekovu tekstu) šlabekovanje. Mendeš (2009: 120) opisuje tu metodu ovako:

Ovom metodom slova se uče abecednim redom iz zidnih tabli ili zidnih početnica. Svako je slovo imalo svoje ime. Čitanje se uči sricanjem. Kad bi dijete zastalo, moralo je ponoviti cijeli postupak. Učenik bi upoznao ime slova mehaničkim putem. Za djecu je ova metoda bila izuzetno teška pa su protiv nje progovorili J. A. Komenski, Pestalozzi i J. J. Rousseau (koji je naziva „bič djetinjstva“).

Iako je još Kvintilijan (1985: 49) iskazao neslaganje s načinom podučavanja slova „po kojem djeca prije uče nazive i red slova nego njihov oblik“ i savjetovao „da u isto vrijeme uče i naziv i oblik slova, kao što čine kada su u pitanju ljudi“, sricanje se održalo sve do sredine 19. stoljeća. Da je takva praksa učenja čitanja i u hrvatskim školama prve polovice 19. stoljeća, svjedoči i priručnik za čitanje objavljen u Budimu 1843. – *Chtenya kniga od pravotvornozti za potrebuvaranye narodnih shkol Vugerzkoga y Horvatzkoga Kralyeztva* (1843: 11): „Chteje Vuchenik krivo, tak more on Rech onu, koju krivo je chtel, preshlabekovati, i taki nato prechteti.“

Istu praksu sricanja preporučuje i priručnik iz Budima 1849. *Posebna znanost podučavanja ili naputak k uspěšnom predavanju pojedinih naukah (Didactica specialis)* koji do čitanja vodi sricanjem i „slovkovanjem“ (slogovanjem). O redu pri upoznavanju slova, o imenovanju slova, o sricanju i o slovkovanju taj priručnik navodi:

Najbolje je, ako se nauk ovaj počme s poznavanjem samoglasnikah [...]. Poslē ovih slėde suglasnici po redu, kao što su na abecednoj tablici naznačeni. O imenovanju suglasnikah različita su mněnja. Tako žele nekoji, da se poradi jednoličnosti izgovaraju svi suglasnici sa e, n. pr. *be, ce, de, fe, le, me* itd. Akoprem se ovo osuditi baš nemože,

³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1961: 693):

ŠLABEKUVANJE – n. nom. verb. od šlabekovati. U *Bjelostjenčevu rječniku* (slabekovanje – syllabizatio).

ŠLABEKUVATI – šlabekujem. *impf. sricati*. U *rječniku Habdelićevu* (syllabizo) i u *Bjelostjenčevu* (šlabekujem, syllabizo).

zato ipak, čini nam se, potrebno nije; jer dēte će isto tako lako i naučiti i izgovarati *el* kao što i *le*. A k tomu valja dēte vježbati, da se nauči izgovarati suglasnike u savezu sa svimi samoglasnicima kako sprēda tako i straga, na pr. : *la, le, li, lo lu, al, el, il, ol, ul*. (*Posebna znanost...* 1849: 4).

Sricanje onda se stopram ima započeti, kad su se učenici već sasvim dobro naučili poznavati i imenovati slova (*Posebna znanost...* 1849: 12).

Slovkovanje najprēči je i najsigurniji prijelaz k čitanju. Dēca pojedina slova bērzo u sebi imenuju, a zatim cēlu slovku glasno i razgovetno izgovore (*Posebna znanost...* 1849: 21).

Ako već znadu rēči od dvē i više slovkah dosta bērzo i vēšto izgovarati, neka predje na čitanje (*Posebna znanost...* 1849: 22).

Dakle, tako su prema važećemu priručniku za metodiku čitanja poučavani budući učitelji u zagrebačkoj učiteljskoj školi.

Šulek (1850a: 11, 12) „šlabekovanj“ opisuje ovako:

Svatko se dan danas smije, kad čuje, kako su od prije obučavali dēcu u staroslavenskoj azbuki. Ondē se pismena zovu: *az, buki, vēdi, glagolj, dobro* itd., pa su onda ovako učili sricati ili šlabekovati: *buki az = ba, buki iže = bi* itd. Nu je li sadašnji način šlabekovanja kod nas mnogo pametniji? – Dēca se nauče poznavati pismena i izgovarati, ne njihov pravi glas nego samo njihovo ime, to jest: *a, be, ce, de, e, ef, ge, ha* itd. A kad to s velikom mukom nauče, eto ti nove bēde! Trēba šlabekovati. Dēte ima šlabekovati rēč *rok*. Ono govori: *er-o-ka*; učitelj će mu kazati, neka sad sve skupa na jedanput izgovori. Dēte će naravski kazati: *eroka*; nu jok vala! Učitelj će mu reći, da valja kazati: *rok*, dakle izpustiti polovicu glasovah koje biae dēte naučilo kod poznavanja literah. Koliko to bezumlje!

Umjesto toga, Šulek u *Naputku* zagovara, opisuje i detaljno tumači nov način učenja čitanja metodom glasanja – „Lautir-Methode“ – i ističe: „Kod ovog naputka neima da kako ni tako zvanoga šlabekovanja, već se dēte odmah uči štiti“ (Šulek 1850a: 20).

Valja napomenuti da je bilo kritike metode sricanja i prije Šulekova *Naputka*. Još je Adolfo Veber Tkalčević u raspravi „Nešto za učitelje početnih učionica“ objavljenoj u *Danici* 1847. na str. 85. kritički pisao o sricanju i osvrnuo se na nove metode koje se primjenjuju drugdje u svijetu (prema Cuvaj 1910b: 326). I preparandijski priručnik za metodiku čitanja (*Posebna znanost podučavanja, ili naputak k uspēšnom predavanju pojedinih naukah* 1849: 11) bio je svjestan neslaganja pojedinih pedagoga i didaktičara s uporabom metode sricanja, ali je ipak na njoj ustrajao: „Akoprem mnogi osudjuju: odbacuju sricanje kao vježbanje neugodno, bezkorisno, gdē se vrēme uzalud samo troši; mi ćemo ga ipak u školah naših zadēržati.“

Podučavanje čitanja metodom glasanja (koju Šulek zagovara)

Metoda početnoga čitanja o kojoj Šulek piše, nova je hrvatskomu školstvu, a njome se još od 1802., tj. od godine objavljivanja početnice *Handfibel oder Elementarbuch zum Lesenlernen nach der Lautirmethode*, koriste u drugim zemljama, o čemu piše Šulek (1850a: 12):

Nu u drugih zemljah, po imenu u Njemačkoj, Francezkoj, zbacili su već onaj opaki način obučavanja, te se dârže tako zvane Lautir-Methode, po kojoj dĕte mora izgovarati *r* kao *r-r-r*, a ne kao *er* itd. Samo je kod nas jošte sve kod staroga.

Tu je novu metodu početnoga čitanja osmislio bavarski reformator školstva, protestantski teolog i pedagog, Nijemac Heinrich Stephani (1761. – 1850.). Stephani je kao pedagog i didaktičar elementarnoga poučavanja isticao potrebu napuštanja dotadašnje metode sricanja slova i osmislio je fonetsku, odnosno glasovnu metodu početnoga čitanja – njem. *Lautiermethode*.

Ta se metoda početnoga čitanja današnjom metodičkom terminologijom naziva metoda glasanja, a opisuje se kao učenje čitanja pri kojem se (Mendeš 2009: 121):

[...] razlikuju: glas, znak, ime. Učenici su najprije upoznawali slova, ali ih nisu izgovarali posebnim nazivima, kako je bio slučaj pri sricanju, nego glasovima. Učitelj bi za vrijeme čitanja prekrio drugo slovo (glas) pa se na taj način odvijalo čitanje. Učenici izgovaraju (glasaju) prvo slovo (glas) sve dok učitelj ne otkrije drugo slovo (glas) i tada spajaju drugo slovo (glas) s prvim.

I sricanje i glasanje sintetičke su metode početnoga čitanja jer se polazi od elemenata govora i pisma – glasova i slova, te ih se povezuje u veće cjeline – slogove, riječi, rečenice i tekst (usp. Bežen 2004).

Šulek kao osnovne značajke „Lautir-Methode“ spominje sljedeće:

1. Svako slovo („pisme“⁴ lat. *litera*) ima svoj glas, svoj znak („sliku“, lat. *figura*) i svoj naziv („b se zove *be*; k se zove *ka*; m zove se *em*; j zove se *jot* itd.“ [Šulek 1850a:11]). Jasno se razlikuju glas i slovo: „Svako pisme (*litera*) ima svoj glas kojim se izgovara, i sliku (*figuru*) koja se piše“ (Šulek 1850a: 18).

2. Izgovara se samo glas slova, ne njegov naziv. Šulek (1850a: 19) objašnjava: „Dĕca se neuĕe izgovarati suglasnice (consonantes) sa glasnicom, nego se samo ĕisti pravi glas pismena takvoga izgovara. Tako n. p. pisme *m* neizgovara se kao *em* nego samo kao *m-m-m*, t. j. ono mumljanje.“

3. Najprije se uĕe samoglasnici potom suglasnici, u skupinama kako se slažu u riječi. Taj naputak Šulek (1850a: 29–30) donosi ovako:

Neka se (učitelj, op. a.) uvĕri da svi njegovi uĕenici poznaju glasnice, pa onda neka prodje na suglasnice. [...] kazat ĕe jim, da dva ili više pismenah, kad se na jedanput izuste, to se zove slovka (syllaba). Uĕ.: Proĕitaj mi sad bârzo jednu (slovku, op. a.) za drugom. Dĕte ĕe najposlĕ kazati *mama*. [...] Uĕ.: [...] sada već znate dvĕ slovke štiti, to jest jednu ĕitavu rĕĕ.

4. Slova se slikovito pamte. „Ja prispodabljam sliku ili figuru pismena s kakvom poznatom stvarju, koja se s istom literom poĕimlje“ (Šulek 1850a: 18). Još se Komenski zalagao za uĕenje slova pomoću slike, tj. da se djetetu svako slovo vizualizira slikom životinje ili predmeta naziv kojih poĕinje slovom koje se uĕi, odnosno za, današnjom terminologijom reĕeno, fonografiĕku metodu (usp. Bežen 2004, 2008). Tako i Šulek (1850a: 20) predlaže da učitelj upozori djecu kako je malo tiskano slovo *o* sliĕno

⁴ Šulek (1850a: 17) napominje: „Pisme, pismena (kao sĕme, sĕmena) znaĕi *litera*; a pismo, pisma, to je *scriptum*, *Schrift*. Ove dvĕ rĕĕi dobro trĕba razlikovati.“

obručū, *i* igli, *u* izgleda kao dva uha, *e* kao pogrbljena starica (Evica), *c* kao crv, *a* kao aždaja, *m* kao most, *r* kao rudo na kolima itd. (Šulek 1850a: 20):

Trēba dakle osobito nastojati da dētetu živo predstavimo sliku svakoga pismena, da mu je tako opišemo, kako izgleda, da dētetu uvēk kao pred oćima trepti, i kad ga upitaš kako izgleda *c*, da ti zna na pamet kazati, da je *c* slićan *cārvu*.

Tako se, tumaći Šulek, djeluje na sva djetetova osjetila, ući se zorno, olakšava se ućenje postupnoću od jednostavnijega k složenomu, a sve u nakani „da Bog dade, te urodilo istim plodom, kojim biaše urodilo u drugih zemljah slićno nastojanje, da se i kod nas ućenje ćitanja prestane smatrati kao zlostavljanje i maltretiranje, i da postane prava zabava“ (Šulek 1850a: 19–20).

Šulekova *Mala ćitanka za poćetnike* udžbenik je za školsko podučavanje poćetnoga ćitanja uporabom metode glasanja („Lautir-Methode“). U njoj su jezićnometodićki predloćci, tj. tekstovi zasićeni jezićnom pojavom koju ućenici upoznaju i usvajaju. Metodićki instrumentarij, tj. tekst kojim se ućenika vodi do spoznaje željenih pojmovā i procesa (prema Bežen 2008), autor donosi u *Naputku* dajući prijedlog primjene metode glasanja u nastavnoj praksi. Tako *Naputak* ispunjava ulogu metodićkoga prirućnika namijenjena ućiteljima („onima koji uće ćitati“), on je objašnjenje za primjenu metode koju Bogoslav Šulek zagovara kad je rijeć o podučavanju ćitanja.

Metodićke i sadržajne odlike *Male ćitanke za poćetnike*

1. Ućenici zapoćinju ćitanje malim tiskanim slovima. S velikim se tiskanim slovima upoznaju tek u 32. udžbenićkoj jedinici, nakon usvojenoga ćitanja malim tiskanim slovima.

2. Prvo se ćitaju samoglasnici potom suglasnici, ovim slijedom: *o, i, u, e, a; m, r, v, s, Ń, c, ć, z, Ź, j, g, p, b, h, k, f, n, nj, d, dj, l, lj, t, tj, ě, dŹ, ć*. Slova se grupiraju prema naćelu slićnosti i mogućnosti kombiniranja u slogove i rijeći.

3. Već od usvajanja prvoga suglasnika djeca ćitaju rijeći („mama, ime“), a od usvajanja drugoga suglasnika ćitaju skupove rijeći („mera ore“) i rećenice („maria ima maramu“), a po usvajanju svih slova djeca ćitaju tekst (o prihvatljivom dječjem ponašanju) (Šulek 1850b: 13):

[...] nevalja dēci simo tamo po ulici ili sokaku trkati i vikati, do konja ili vola hoditi, hrvati se i tući, ućitelja i roditelje srditi. kada se dēca uće, neka nelupaju nogama, neka nebiju i negrde ine ućenike. dēca imaju paziti na ućitelja kada govori, pa ućiti ćitati, pisati i raćunati. ako nebudu tako ćinila, neće dobiti obēda ni većere.

4. Iz jedne udžbenićke jedinice u drugu usloŹnjuje se sintaktićka zahtjevnost metodićkih predloćaka – u rijećima se postupno povećava broj slogova, u rećenicama broj rijeći, u tekstovima broj rećenica.

5. U svima su udžbenićkim jedinicama metodićki predloćci otisnuti tako da su slogovi u rijeći mećusobno odvojeni manjom bjelinom, a rijeći i rećenice većom. Tek su metodićki predloćci na kraju ćitanke (poslovice, zagonetke, pjesme i pripovijetke) tiskani standardnim slogom s bjelinom samo meću rijećima i rećenicama.

6. Metodički predlošci za prva slova koja se uče čitati (*o, i, u, e, a, m*) otisnuti su najvećom veličinom slova, za sljedeća su slova (*r, v, s, š, c, č, z, ž, j, g, p, b, h*) metodički predlošci otisnuti uvećano, a potom su (za slova *k, f, n, nj, d, dj, l, lj, t, tj, ě, dž, ć* te za sve ostale udžbeničke jedinice) otisnuti standardnom veličinom slova.

7. Sadržaji koje djeca čitaju odnose se na neposredno dječje iskustvo, iz dječjega su svijeta, događaju se djeci i služe djeci. Poučna je nakana itekako u sadržajima prisutna, bilo da je odgojna – npr. „nikomu se nezaměri“ (Šulek 1850b: 9), bogoštovna – npr. „ufamo se u boga“ (Šulek 1850b: 9) ili obrazovna – npr. „žito se sije a kada dozori onda se žanje“ (Šulek 1850b: 11). Pri osvrtu na sadržaj metodičkih predložaka, zamjetan je velik broj tekstova koji potiču djecu na čuvanje zdravlja, npr. „kada bosonogo dēte trči i nepazi, može se nabiti i dobiti ranu. rana boli i mora se lěčiti“ (Šulek 1850b: 13–14); „ko cukor (šećer) ljubi, svi će mu izpasti zubi“ (Šulek 1850b: 20) i dr. Prvi među duljim tekstovima (većima od jedne rečenice) upućuje djecu da ljube roditelje i da im budu poslušna, a drugi tekst donosi nagovor protiv pijenja vina i pijanstva. Uočljivo je višekratno ponavljanje upozorenja da se vino i rakija ne smiju piti. Mnoge su pojedinačne i izdvojene misli o tom, npr. „nevalja piti rakiju“ (Šulek 1850b: 16) kao i tekst (Šulek 1850b: 21–22):

[...] ako si žedan, nepi vina nego ladnu vodu, najbolja je za dēcu voda, a vino dēci škodi, dēte pijuće vino postati će glupo i bedasto, dobit će svakojake grde bolesti ili betege, bit će siromašno. zato mila dēco nepite vina ni žganice ili rakije, nego poslušajte mene i pite vodu, pa ćete biti pametni i jaki, nećete morati ležati u postelji ili krevetu, nećete imati u starosti velik crven nos nego lěpo rumeno lice, svaki će vas čověk poštovati i ljubiti, vi nećete biti siromašni i imat ćete sve što vam trěba. a kada postanete stari i dobijete sēdu kosu ili vlasi, onda ćete kazati, fala bogu, ne postadoh u mladosti pijanac, zato sam sada jošte živ, a drugi, koji su pili vino i rakiju, već su u zemlji zakopani.

Po sadržajima o štetnosti pijenja vina i rakije Šulekova se početnica izdvaja od dotadašnjih početnica koje su slijedile sadržajne zadanosti, ne odmićući se puno od početnice iz 1779. i obraćajući se djeci s nagovorima o bogobojznosti, pristojnosti, poslušnosti, marljivosti, urednosti i sl. Druga tema koje se Šulek u *Čitanki* često dotiče jest tema krađe. Česta su upozorenja djeci da ne krađu. Na primjer (Šulek 1850b: 25): „ostavi na miru ono, što nije tvoje, i ako si nešto uzeo, što je tudje, odmah to povrati, inače bi te svaki čověk za kradljivca ili tata držao“ ili dulji tekst (Šulek 1850b: 56, 57):

Budući Luka još dēte, hotio je većkrat što uzeti svojoj sestri. Ona bi ga kresala po pěrstih i rekla bi mu: Ovo je moje! Kad je on mislio, da mu je nēko sviralicu uzeo, reče ona: Je li ti to drago? Dakle ni ti nesmeš nikomu ništa uzeti. Jedno dva put su mater i uzmanjkale nēkoje male stvari. Ona je oštro istraživala, i našla jih je medju Lukinimi igračkama. Odmah ga prisili, da stvari tamo postavi, gdje jih je bio uzeo. Udari ga zatim šibom oštro po rukah, i reče mu: Neuzimaj ništa, što nije tvoje. Ako to još jednom učiniš, još ću te oštrije kaštigovati. Tim načinom naučio se je Luka u ranoj dobi, da se nesme ništa tudjega uzimati.

Po zastupljenosti poruka djeci da se čuvaju pijanstva i krađe može se zaključiti da je te probleme Šulek uočavao kao nevolje društava za koje je pisao *Čitanku*. Po

tom je njegova *Čitanka* sadržajem usklađena s vremenom i prostorom za koji je pisana. Obraćajući se djeci navedenim porukama, Šulek u *Čitanki* donosi sadržaje koji su podloga za ostvarenje onoga što je najavio u *Naputku* (1850a: 8) obraćajući se roditeljima: „Děte, koje se u školi kako valja uvěřitilo, bit će pokornije i poslušnije, ljubit će trud i posao, štovat će otca i majku, běřat će od pijanstva i lėnosti, poboljšat će vam gospodarstvo.“

Kako bi svim učenicima kojima se obraća osigurao i stvarno razumijevanje teksta, Šulek se obilno koristi kontaktnim sinonimima, uvažavajući tako jezično iskustvo djece govornika različitih regionalnih inačica hrvatskoga jezika. Neki od primjera jesu:

- u budžaku ili kutu je batina (Šulek 1850b: 12)
- běla džigerica je zato da ljudi mogu dihati a zove se inače pljuća (Šulek 1850b: 12)
- tata vozi drva iz šume, da naloži ili zakuri (Šulek 1850b: 13)
- sėnokošā ili livada daje nama sėno i otavu (Šulek 1850b: 16)
- kada dēte štogod zla učini, onda je u veliku strahu, jer se boji da će ga otac ili mati strogo i oštro kazniti tojest kaštigovati (Šulek 1850b: 23)
- mlinar melje šenicu i tako čini od nje melju ili brašno (Šulek 1850b: 23).

U konačnici, Šulekova *Čitanka* ima sve one odlike za koje se autor zalaže kad piše o dobroj čitanki u *Naputku* (Šulek 1850a: 10, 13):

Dobra čitanka trėba da bude spisana jezikom dėtinjoj naravi primėrenim; da naprėduje od lakoga k teěžjemu, jer je to put naravski; da je sve razgovėtno i razumljivo; da se dėluje ne samo na pametovanje (memoria) nego i na um [...]

Čitanka trėba nadalje da u sebi zadərži samo zabavne ili zabavno-koristne stvari, a ne kojekakve mudrolije, nepristupne dėtinjoj pameti [...]

Najposlė čitanka trėba da bude povećjimi slovi štampana, a ne sitnima. [...] jer ni odrasli čovėk nemože tako lasno razlučiti dvė sitne stvari kao dvė velike.

Životni put Šulekovih knjižica

Svi su učitelji sa Šulekovim knjižicama bili upoznati, što potvrđuje Antun Cuvaj: „Da se olakoti obučavanje u čitanju, priredio je god. 1850. Bogoslav Šulek knjižice: *Naputak za one, koji uče čitati* te knjižicu *Mala čitanka za početnike*“ (Cuvaj 1910b: 419) uz bilješku: „Ovu je knjižicu bansko vijeće dalo štampati, te o zemaljskom trošku razdijeliti među pučke učitelje, jer bi im pored njihove malene plaće teško bilo kupovati tu knjigu“ (Cuvaj 1910b: 419).

Šulekovej *Maloj čitanki* vrijeme nije bilo sklono. Školska godina 1851./1852. bila je prva u vremenu Bachova apsolutizma (31. prosinca 1851. – 20. listopada 1860.). Reformirano je školstvo, provodila se germanizacija, školske su se knjige otiskivale isključivo u Beču, a sve su škole i učitelji podvrgnuti crkvenomu nadzoru (prema Cuvaj 1910c). Ivan Martinčić (1989) detaljno opisuje okolnosti neprihvatanja Šulekove čitanke u školskoj praksi. U Vojnoj je krajini odbačena odlukom Stručnjačke konferencije u Petrinji 1850. na kojoj je među inima sudjelovao i tada školski ravnatelj, autor početnice *Abecedar za dēcu*, Imbro Antolić. On se usprotivio uporabi Šulekove

Čitanke s argumentom da „Lautir-Methode“ nije propisana u važećoj metodičkoj literaturi i da se stoga ne smije upotrebljavati. U Banskoj Hrvatskoj stigla je 1851. službena zabrana uporabe Šulekove Čitanke u školama. Biskup Haulik bio je protiv toga da „akatolički“ pisac sastavlja knjige za katoličku mladež, a biskup Strossmayer smatrao je da Šulekova knjiga „politizira“ (prema Martinčić 1989: 22). Nameće se zaključak kako je djelo o kojem je riječ odbačeno zbog autora, ne zbog djela samoga.

Iako su metodički unaprijedili praksu početnoga učenja čitanja, Šulekovi su nastavni priručnici ubrzo zaboravljeni, kao i njegov ukupan prinos hrvatskomu školstvu i pedagogiji. Da taj prinos nije valoriziran napominje i Ivan Martinčić (1989: 15) potkrjepljujući stav člankom „Bukvari (Početnice)“ u *Enciklopediji Jugoslavije*, koji u prikazu početnica u Hrvatskoj „od početnica iz 1771, 1779. i 1796. prelazi odmah na početnicu iz 1878.“

Isto se može kazati i za današnji trenutak. Malo se zna o ulozi Bogoslava Šuleka u kontinuitetu opismenjavanja na hrvatskom jeziku. Pogledamo li danas u *Hrvatskoj enciklopediji* članak „Početnica“,⁵ među stručnjacima koji osmišljavaju sadržaj i pedagoško-metodičku osnovu početnica nema Bogoslava Šuleka. Prvi se navodi Stjepan Basariček (1848. - 1918.) koji je djelovao kao pedagog 80-ih godina 19. stoljeća, a priručnik za početno čitanje i pisanje objavio je više od četrdeset godina nakon Šulekova *Naputka*. Na kraju, pored priznanja za cjelokupan rad u području školskoga poučavanja, Bogoslavu Šuleku dugujemo priznanje i za samu riječ početnica⁶ u značenju knjige iz koje se što počinje učiti.

Zaključak

Pedagoške i didaktičke ideje Bogoslava Šuleka, iskazane u djelu *Naputak za one, koji uče čitati* najavile su ono što će tek doći – *Zakon o pučkim školama i preparandijama* iz 1874. Taj je zakon prvi hrvatski školski zakon o obveznom obrazovanju, zakon kojim hrvatski jezik postaje nastavni jezik, normiraju se nastavni predmeti u pučkim školama,

⁵ Početnica, prva dječja školska knjiga; udžbenik namijenjen učenicima prvoga razreda osnovne škole za početno čitanje i pisanje. Početnica svojim sadržajem, ilustracijama, grafičkom opremom i metodičkom artikulacijom, prilagođenima dobi prvoškolaca, nastoji učenje učiniti pristupačnim i zanimljivim. Suvremena početnica oblikovana je kao višeizborni sklop teksta, slike, aplikacije, filma, kasete, CD-a i dr. kao metodičke cjeline za učenje čitanja, pisanja i jezičnoga izražavanja. Neke škole, kao npr. alternativna Waldorfska, ne upotrebljavaju klas. udžbenike, pa ni početnice, već u njima početnica nastaje kao radni materijal tijekom nastave. U strukturiranju i izradbi početnice polazi se od službenoga nastavnoga plana i programa, jezičnih sadržaja, metode, redosljeda i načina obradbe glasova, slova i govornih cjelina. Pozornost se posvećuje i različitim komunikacijskim vještinama, interkulturalnim sadržajima i računalnim programima. Pritom se moraju uzimati u obzir razvojne mogućnosti učenika te kulturni i intelektualni kontekst sredine. U nas su prve početnice nastale u duhu crkv. knjiga za vjerske škole (Anton Dalmatin, S. Konzul Istranin). Tek se s pojavom svjetovnih škola može govoriti o početnici kao o udžbeniku, a tada se javljaju i stručnjaci koji osmišljavaju njezin sadržaj i pedagoško-metodičku osnovu (S. Basariček, Z. Špoljar, T. Ivkanec, I. Filipović, F. Baf, Rudolf Saršon, V. Cvitan, E. Vajnaht, Josip Baričević, Lucija Puljak).

⁶ U *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU (1928) stoji: POČĚTNICA, fem. prema masc. početnik. [...] – b) kniga, iz koje se što počinje učiti. Između rječnika samo u Šulekovu nem.-hrv. (Anfangsbuch) [...]

prava i dužnosti učitelja, nadležnih upravnih tijela i Crkve (Gaćina Škalamera 2014: 107). Šulek je u *Naputku* zagovarao upravo to – obvezno obrazovanje za svu djecu, hrvatski kao nastavni jezik, vrijednost i važnost učitelja.

U ovom radu navedeni primjeri pokazuju da je Bogoslav Šulek svoja razmišljanja o obrazovanju i poučavanju, te o podučavanju početnoga čitanja na hrvatskom jeziku, izgradio uvažavajući stavove velikih pedagoga i klasika pedagoške misli, ali i sebi suvremenih pedagoga i metodičara.

Metoda glasanja („Lautir-Methode“) koju je u podučavanju početnoga čitanja predstavio Bogoslav Šulek u djelima *Naputak za one, koji uče čitati* i *Mala čitanka za početnike* prekinula je višestoljetnu tradiciju opismenjavanja sricanjem, a nastavna praksa početnoga čitanja koja je uslijedila nakon toga pokazuje da je Šulekov utjecaj na podučavanje početnoga čitanja bio izniman. Različitim će se metodama koristiti buduće hrvatske početnice, ali će uvijek polaziti od glasova (usp. Marjanović 2001), a metoda glasanja ostala je, u pojedinim elementima, i do danas prisutna u početnom čitanju. Može se stoga kazati da je Šulekov metodički rad bio prekretnica u praksi opismenjavanja u Hrvatskoj.

Šulekov prinos hrvatskomu školstvu uopće, a posebno podučavanju čitanja, vrijedan je i značajan, no ne i dovoljno istražen. Istraživačima u području metodike početnoga čitanja na hrvatskom jeziku tek predstoji njegovo opisivanje, analiziranje i vrjednovanje. Ovaj je rad prilog tomu.

Popis literature

- Basariček, Stjepan. 1892. *Rukovođ za početnicu i bukvar*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana.
- Bežen, Ante. 2004. Sintetičke metode u nastavi početnog čitanja i pisanja. *Metodika* 5 (1): 32–47.
- Bežen, Ante. 2008. *Metodika – znanost o poučavanju nastavnog predmeta*. Zagreb: Učiteljski fakultet i Profil.
- Chtenya kniga od pravotvornosti za potrebuvanye narodnih shkol Vugerzkoga y Horvatzkoga Kralyeztva*. 1843. Budim. Cuvaj, Antun. 1910a. *Građa za povijest školstva kraljevinā Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak II*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Cuvaj, Antun. 1910b. *Građa za povijest školstva kraljevinā Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak III*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Cuvaj, Antun. 1910c. *Građa za povijest školstva kraljevinā Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Svezak IV*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- Franković i sur. 1958. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Franković, Đuro. 2013. Prve hrvatske Početnice (abecevice, bukvari). <<http://zornicanova.hu/prve-hrvatske-pocetnice-abecevice-bukvari-1/>>, <<http://zornicanova.hu/prve-hrvatske-pocetnice-abecevice-bukvari-2/>> (pristup 12. veljače 2017.).
- Gaćina Škalamera, Sonja. 2014. Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: Sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja* 13: 99–133.

- Gostl, Igor. 1996. Bogoslav Šulek, otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja. *Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“*, knj. 5: 9–58.
- Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. 2017. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48876>> (pristup 31. ožujka 2017.).
- Komenski, Ivan Amos. 1900. *Velika didaktika*. Preveo iz latinskoga dr. Julije Golik, gimn. profesor. Zagreb: Naklada Hrv. pedagoško-književnoga zbora.
- Kvintilijan, M. F. 1985. *Obrazovanje govornika*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Lukaš, Mirko i Emerik Munjiza. 2010. *Pedagoška hrestomatija – izbor tekstova hrvatskih pedagoga*. Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.
- Marjanović, Barka. 2001. Pristupi početnom čitanju i pisanju u starijim hrvatskim početnicama. *Metodika* 2 (2–3): 75–85.
- Markus, Tomislav. 2006. Publicistika kao poziv: Bogoslav Šulek u javnom životu Hrvatske 1842. – 1867. *Časopis za suvremenu povijest* 39 (1): 181–204.
- Martinčić, Ivan. 1989. Školski udžbenici i priručnici Bogoslava Šuleka (prethodna pitanja uz njihovo vrednovanje). U: *Zbornik za povijest školstva i prosvjete*, ur. Dragutin Franković, sv. XXII, 15–39. Zagreb – Beograd – Ljubljana: Hrvatski školski muzej – Pedagoški muzej – Slovenski šolski muzej.
- Mendeš, Branimir. 2009. Početna nastava čitanja i pisanja – temelj nastave Hrvatskoga jezika. *Magistra Iadertina* 4 (4): 116–130.
- Munjiza, Emerik. 2009. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod.
- Posebna znanost podučavanja, ili naputak k uspješnom predavanju pojedinih naukah (Didactica specialis)*. 1849. Budim: Tiskarnica kralj. ugar. Mudroučne skupštine.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1961. Sv. 73. Prir. Stjepan Musulin. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1928. Sv. 43. Prir. Tomo Maretić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šulek, Bogoslav. 2017. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59993>> (pristup 31. ožujka 2017.).
- Šulek, Bogoslav. 1850a. *Naputak za one, koji uče čitati*. Zagreb: Tisak Franje Župana.
- Šulek, Bogoslav. 1850b. *Mala čitanka za početnike*. Zagreb: Tisak Franje Župana.
- Zaninović, Mate. 1988. *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Znanost odhranjivanja za porabu učiteljskih sēmeništah*. 1849. Budim: Štamparija Kralj. sveučilišta.

Jelena Vignjević

Faculty of Teacher Education, University of Zagreb, Croatia

Bernardina Petrović

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia

The Unknown Bogoslav Šulek: An Educator and Methodologist of Initial Literacy

Bogoslav Šulek is recognised as a linguist, lexicographer and publicist. His lexicological work earned him the title of father of Croatian scientific terminology. However, his work in didactics as a general theory of school teaching and learning, and in the teaching methodology of initial reading in Croatian, has not yet been adequately researched. This part of Šulek's work is the subject of the current article, in particular two books that he published in Zagreb in 1850: *Naputak za one, koji uče čitati* [Instructions for Those Who Are Learning to Read] and *Mala čitanka za početnike* [A Little Reader for Beginners]. In them, Šulek presented a new method of initial reading – the “Lautir-Methode”, or phonics. With this method, reading is taught so that the sound of the letter is pronounced, not its name. When Šulek's books are considered in the context of the didactics of initial reading skills at that time, we can conclude that they were a turning point in the history of the methodology of teaching literacy in Croatian.

Keywords: Bogoslav Šulek, *Mala čitanka za početnike*, *Naputak za one, koji uče čitati*, teaching methodology of initial reading